

Зарубіжні авторські зібрання

Зигмунд

По той бік
принципу
задоволення

Харків
«Фоліо»
2019

ПО ТОЙ БІК ПРИНЦИПУ ЗАДОВОЛЕННЯ

I

У теорії психоаналізу ми, не вагаючись, приймаємо твердження, що перебіг психічних процесів автоматично регулюється принципом задоволення [Lustprinzip]¹, коли будь-який процес, що викликає неприємне почуття невдоволення [Unlust] і подальше збудження, скеровує організм на зменшення цієї напруги шляхом усунення неприємного чинника або створення відчуття задоволення [Lust]. Розглядаючи досліджувані психічні процеси у контексті такого характеру їх перебігу, ми запроваджуємо у свою роботу «економічний» погляд. На нашу думку, теорія, що, крім топографічного та динамічного аспектів, бере до уваги ще й економічний², є найповнішою, яку на сьогодні можемо собі уявити, і заслуговує на спеціальне визначення *метапсихологічної*.

¹ Ужитий автором термін Lustprinzip іноді перекладають як «принцип насолоди», оскільки у німецькій мові слово Lust переважно використовується у значеннях «жадання», «насолода»; однак у Фрейда термінологічно Lust у загальнішому значенні (відчуття) задоволення, завжди передбачає наявність пари, Unlust — у так само загальному значенні (відчуття) невдоволення, а такий дуалізм втрачається за інтерпретації Lust як «насолоди» й Unlust як «відрази» (прим. пер.).

² Тут і далі, згадуючи про «економічний» аспект психічного явища, автор має на увазі баланс набуття/витрати організмом користі у вигляді, наприклад, задоволення (прим. пер.).

Ідучи таким шляхом, ми не надто переймаємося, наскільки запровадження «принципу задоволення» наближає нашу роботу до якоїсь певної, історично обгрунтованої філософської системи. Ми підходимо до своїх теоретичних висновків шляхом ретельної реєстрації фактів, які щоденно спостерігаємо під час нашої діяльності. Пріоритет і оригінальність не є метою психоаналітичної роботи, і явища, які призвели нас до формулювання *принципу задоволення*, настільки очевидні, що не помітити їх майже неможливо. З іншого боку, ми були б надзвичайно вдячні тим філософській або психологічній теоріям, які зуміли б нам пояснити значення того імперативного характеру, які мають для нас почуття задоволення або невдоволення.

На жаль, нам не пропонують у цьому розумінні нічого прийнятого. Ця царина психічного життя залишається найтемнішою й недоступнішою, тож, якщо не маємо можливості обминути її, то, на мою думку, найліпшою буде найбільш гнучка гіпотеза. Ми зважилися поставити задоволення і невдоволення в залежність від обсягу в душевному житті незв'язаного збудження, підвищенню рівня якого відповідає невдоволення, а зниженню — задоволення. Водночас ми не схильні думати, що між силою згаданих почуттів і змінами рівня збудження є проста кількісна залежність, а надто — з огляду на дані психофізіології — пряма пропорційність; ймовірно, вирішальним чинником для почуття є інтенсивність зростання або зменшення збудження впродовж визначеного відтинку часу. Можливо, експериментальні дослідження змогли б відкрити доступ до цієї царини, однак нам, психоаналітикам, не варто далі заглиблюватися у проблему, доки не матимемо обгрунтування у вигляді абсолютно точних спостережень.

Водночас нас не може залишити байдужими те, що такий поважний дослідник, як Т. Фехнер, висунув теорію задоволення і невдоволення, яка у найістотніших положеннях збігається з гіпотезою, до якої нас призводить психоаналітична робота. Твердження Фехнера, викладені

у невеличкій статті³, зводяться до такого: «Оскільки свідомі імпульси завжди пов'язані із задоволенням або невдоволенням, можна також задоволення і невдоволення розглядати у психофізичному зв'язку з умовами стабільності та нестабільності, і на цю обставину спирається гіпотеза, яку я маю намір надалі опрацювати й розвинути в іншій роботі: кожна психофізична дія, що піднімається над порогом свідомості, наповнюється задоволенням пропорційно до того, наскільки вона наближається, подолавши певну межу, до повної рівноваги, і невдоволенням, пропорційно до того, наскільки відхиляється від неї, теж від певної межі; при цьому між двома межами, які можна позначити, як якісні пороги задоволення і невдоволення, залишається певна ділянка чуттєвої байдужості...».

Факти, що спонукали нас визнати панування принципу задоволення у психічному житті, виявляються також у припущенні, згідно з яким психічний апарат має схильність утримувати наявну в ньому кількість збудження на якомога нижчому або, принаймні, на постійному рівні. Такі варіації рівнозначні за своїм ефектом, бо, оскільки робота психічного апарату спрямована на утримання обсягу збудження на низькому рівні, саме те, що сприяє зростанню напруги, має сприйматися як порушення нормальної функції організму — тобто як невдоволення. Принцип задоволення виводиться з принципу константності, себто сталості [Konstanzprinzip]. Насправді, до принципу сталості нас призводять ті ж самі факти, що змушують нас визнати принцип задоволення. Детальне вивчення цих фактів показує також, як побачимо, що стверджена нами тенденція душевного апарату може розглядатися як окремий випадок сформульованої Фехнером *тенденції до стабільності*, у залежність від якої він поставив відчуття задоволення і невдоволення.

Мусимо, однак, зазначити, що неправильно було б стверджувати, буцімто принцип задоволення *керує* перебігом

³ Einige Ideen zur Schop-fimngs und Entwicklungsgeschichte der Organismen, 1873, Abschn. 9. Zusatz, S.94, (Прим. — авт.).

психічних процесів. Якби так було, то переважна більшість наших психічних процесів мала б супроводжуватися задоволенням або призводити до задоволення, тим часом як весь наш повсякденний досвід різко суперечить цьому. Напевне, справжній стан речей такий, що у душі панує тенденція до переважання принципу задоволення, якій, однак, протистоять розмаїті інші сили або умови, і, таким чином, кінцевий результат психічних процесів не завжди відповідає принципу задоволення. Порівняємо примітку Фехнера щодо подібного міркування⁴: «При цьому слід зазначити, що тенденція до досягнення мети не передбачає її досягнення і що, загалом, мета лише приблизно досяжна...». Якщо ми тепер звернемося до запитання, які обставини можуть ускладнити здійснення принципу задоволення, то знову ступимо на твердий і добре досліджений ґрунт, отримуючи нагоду широкою мірою використати наш аналітичний досвід.

Перший закономірний випадок гальмування принципу задоволення добре нам відомий із практики. Ми знаємо, що принцип задоволення притаманний первинному способу роботи психічного апарату і що для самозбереження організму у складних умовах довкілля він виявляється непридатним і значною мірою небезпечним від самісінького початку.

Під впливом прагнення організму до самозбереження цей принцип змінюється «принципом реальності», який, не зрікаючись кінцевої мети — досягнення задоволення — відтерміновує її та тимчасово мириться з невдоволенням на манівцях до задоволення. Принцип задоволення тривалий час ще зберігає панівні позиції у сфері сексуальних потягів, що особливо важко піддаються «вихованню», і часто трапляється, що саме у цій сфері або у Я як такому бере гору над принципом реальності — нехай навіть на шкоду всьому організму.

Не підлягає сумніву, що заміна принципу задоволення принципом реальності пояснює хіба що незначну, і до того не найголовнішу, частину досвіду, пов'язаного з невдово-

⁴ Там само, с. 90.

ленням. Отже, інше, не менш закономірне, джерело невдоволення полягає у конфліктах і розщепленнях усередині психічного апарату, тоді як Я розбудовує складніші форми своєї організації. Майже вся енергія, що сповнює душевний апарат, виникає з присутніх у ньому потягів, але не всі ці потяги допускаються до однакових ступенів розвитку. Водночас постійно трапляється так, що окремі потяги або їхні компоненти виявляються несумісними з іншими у своїх цілях або вимогах, тож не можуть об'єднатися у всеосяжну єдність нашого Я. Завдяки процесу витискання вони відколюються від цієї єдності, затримуючись на нижчих щаблях психічного розвитку, і їм протягом найближчого часу відмовлено в можливості задоволення. Та якщо їм щастить обхідним шляхом досягти прямого задоволення або заміщення такого, що особливо легко трапляється з витісненими сексуальними потягами, то цей успіх, який загалом-то міг би бути задоволенням, сприймається нашим Я як невдоволення. Унаслідок давнього конфлікту, який притуплюється витисканням, принцип задоволення зазнає чергового гальмування саме тоді, коли певні потяги були близькі до нового задоволення, згідно з тим саме принципом. Деталі цього процесу, унаслідок якого витіснення перетворює можливість задоволення у джерело невдоволення, ще недостатньо зрозумілі або не піддаються чіткому визначенню, але цілком ясно, що будь-яке невротичне невдоволення є такого саме штибу задоволенням, що як задоволення не може бути сприйняте.

Обидва зазначених тут джерела невдоволення аж ніяк не вичерпують повністю всього розмаїття наших неприємних відчуттів, але щодо решти таких можна, мабуть, упевнено ствердити, що їх існування не суперечить пануванню принципу задоволення. Адже найчастіше невдоволення нам трапляється відчувати від сприйняття [Wahrnehmungsunlust]: чи то сприйняття напруги від невдоволених потягів, чи то сприйняття зовнішніх подразників незалежно від того, чи вони болісні самі собою, чи збуджують неприємні очікування у психічному апараті, які він визнає «небезпеками».

Реакцію на вимоги невдоволених потягів і зовнішні сигнали небезпеки, у яких, власне, виявляється діяльність психічного апарату, може належним чином спрямовувати принцип задоволення або, заміняючи його, принцип реальності. Таким чином, здається, немає потреби обговорювати тут подальші обмеження принципу задоволення; проте, саме дослідження психічної реакції на зовнішню небезпеку може надати новий матеріал і поставити нові запитання до проблеми, яку ми тут розглядаємо...

II

Уже давно описаний стан, що має назву «*травматичного неврозу*» і який виникає після таких тяжких механічних потрясінь, як зіткнення поїздів та інші нещасні випадки, пов'язані з небезпекою для життя. Жахлива, нещодавно пережита війна, створила умови для виникнення великої кількості випадків такого захворювання і поклала край спробам звести його природу до органічного ураження нервової системи внаслідок впливу механічного чинника. Картина стану травматичного неврозу наближається до картини істерії за багатством подібних моторних симптомів, але, зазвичай, перевищує її за виявленістю ознак суб'єктивних страждань, близькою до картини іпохондрії або меланхолії, і симптомами глибокої загальної слабкості та порушення психічних функцій. Повного розуміння як військових неврозів, так травматичних неврозів мирного часу ми ще не досягли. У військових неврозах, з одного боку, прояснює справу, а з іншого — заплутує та обставина, що така сама картина хвороби іноді виникала навіть без участі грубого механічного пошкодження. У звичайному травматичному неврозі привертають увагу дві основні версії перебігу хвороби: перша — якщо головним етіологічним чинником є момент раптового переляку, і друга — якщо отримане поранення або ушкодження водночас перешкоджало виникненню неврозу.

Синоніми «переляк» [Schreck], «тривога» [Angst] і «страх» [Furcht] неправильно вважають ідентичними⁵ за значенням. У контексті уявлення про небезпеку їх нескладно розмежувати. Тривога означає певний стан очікування небезпеки та підготування до неї, навіть якщо її конкретна причина невідома; страх передбачає певний об'єкт, якого є підстави боятися; переляк — це стан, що виникає за появи небезпеки, особливо, якщо суб'єкт виявляється до неї не підготованим, тут підкреслюється аспект несподіванки. Я не думаю, що тривога може викликати травматичний невроз — тривога містить елемент захисту від переляку, а отже, захищає також від неврозу, що його викликає переляк. До цієї тези ми ще повернемося згодом.

Вивчення снів варто розглядати як найнадійніший шлях до дослідження глибинних психічних процесів. Стан хворого на травматичний невроз під час сну має особливий характер, цікавий тим, що він постійно повертає хворого у ситуацію катастрофи, що призвела до його захворювання, і пацієнт прокидається від нового переляку. На жаль, цьому факту не приділяють уваги. Зазвичай, його вважають тільки доказом глибини враження, справленого травматичним досвідом, якщо це враження не залишає хворого навіть уві сні. Пацієнт — дозволимо собі так це сформулювати — психічно фіксований на травмі. Такого типу фіксація на враженнях, що викликали хворобу, давно вже нам відома за симптоматикою істерії. Бройер і Фройд 1893 року висунули таку тезу: істерики здебільшого страждають від спогадів. У разі так званих «військових» неврозів дослідники — наприклад, Ференці й Сіммель — теж пояснюють деякі моторні симптоми як наслідок фіксації на моменті травми.

⁵ Строго кажучи, у німецькій мові слово *Angst* має значення як власне «тривоги», так «страху», і наближається тим до *Furcht*. Імовірно, цим викликана засторога. Варто також зазначити, що у російських (здебільшого, застарілих) перекладах із Фрейда *Angst* перекладали як «страх»; однак подальше пояснення автора (див.) вказує, що — принаймні, термінологічно — йдеться саме про тривогу/тривожність (прим. пер.).

Однак мені невідомі випадки, коли хворі на травматичний невроз у притомному стані надто переймалися б спогадами про нещасний випадок, що їх спіткав. Вони, радше, намагатимуться геть про нього не думати. Уважаючи самоочевидним, що сон знову повертає їх в обставини, які викликали травму, вони, зазвичай, не замислюються над природою сну. А природі сну більше відповідала б ситуація, коли сновиддя малювало б хворому сцени з того часу, коли він був здоровий або картини очікуваного одужання. Якщо ми не хочемо, щоб сні травматичних невротиків увели нас в оману щодо тенденції снів виконувати бажання, маємо зробити висновок, що в цьому стані функція сну так само порушена та відхилена від своїх цілей, як чимало іншого, або інакше ми мусимо зробити припущення про загадкові мазохістські тенденції Я.

Я пропоную залишити темну і похмуру тему травматичного неврозу і звернутися до вивчення роботи психічного апарату в його найбільш ранніх нормальних формах діяльності. Я маю на увазі дитячу гру.

Різні теорії дитячої гри лише нещодавно порівняв і оцінив із психоаналітичного погляду З. Пфайфер у *Imago* (V, с. 243), тож я можу послатися на цю роботу. Згадані теорії намагаються розгадати мотиви дитячої гри, що не висувають на перший план економічний аспект, тобто без огляду на отримання задоволення. Не маючи на меті охопити все розмаїття виявів гри, я скористався нагодою, щоб роз'яснити першу самостійно вигадану півторарічною дитиною гру. Ідеться аж ніяк не про швидкоплинне спостереження, оскільки я упродовж кількох тижнів мешкав під одним дахом із цією дитиною та її батьками, тож спостереження мої тривали достатній для того час, щоб ця загадкова і постійно повторювана дія нарешті розкрила мені свій сенс.

Хлопчик був не надто розвинений інтелектуально; він у свої вісімнадцять місяців виразно вимовляв лише лічені слова, але видавав, крім того, багато сповнених значення звуків, зрозумілих його близьким. Він добре розумів батьків і єдину в домі службу, і його хвалили за «добру» поведінку.

ЗМІСТ

ПО ТОЙ БІК ПРИНЦИПУ ЗАДОВОЛЕННЯ	3
I	3
II	8
III	14
IV	20
V	30
VI	39
VII	58
Я І ВОНО	61
I. Свідомість і несвідоме	61
II. Я і Воно	67
III. Я і Над-Я («Ідеальне Я»)	75
IV. Два різновиди первинних потягів	85
V. Залежності Я	92
МАЙБУТНЄ ОДНІЄЇ ІЛЮЗІЇ	104
I	104
II	109
III	113
IV	120
V	124
VI	128
VII	132
VIII	138
IX	143
X	148